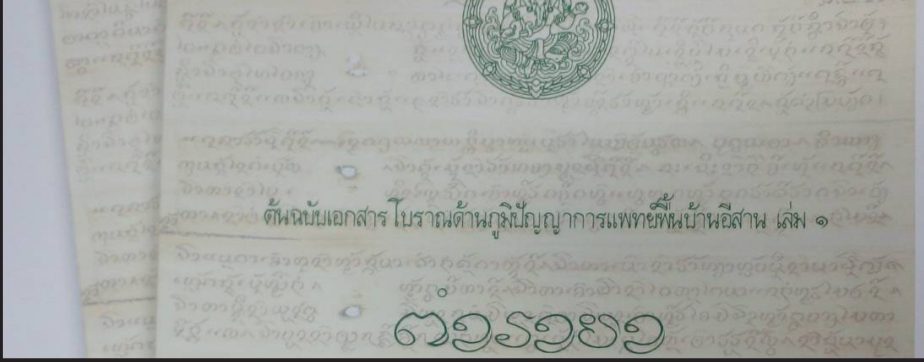

11

การวิเคราะห์องค์ความรู้จากคำศัพท์และเรียบเรียงถ้อยคำ
ภาษาในเอกสารโบราณตำรายา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม
ราชินีนาถ นครพนม

Analysis of Vocabulary and Language Compilation in Ancient Textbooks of Nakhon Phanom National Library in Honor of Her Majesty the Queen

Received: April 28, 2023 | Revised: June 21, 2023 | Accepted: June 22, 2023

ดร.ปunchญา ศิวานิพัทธ์* Dr. Punchaya Shivaniphat
ดร.คมศักดิ์ หารไชย** Dr. Komsak Harachai
ดร.อิธิราชย์ นันขันธ์*** Dr. Athirach Nankhantee

* อาจารย์ประจำ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม อีเมล: punchaya1170@gmail.com

Lecture, Faculty of Liberal Arts and Science, Nakhon Phanom University. email: punchaya1170@gmail.com

** อาจารย์ประจำ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม อีเมล: komsak.npu@gmail.com
Faculty of Engineering, Nakhon Phanom University email: komsak.npu@gmail.com

*** อาจารย์ประจำ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม อีเมล: nankhantee.a@gmail.com
Lecture, Faculty of Education, Nakhon Phanom University email: nankhantee.a@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์องค์ความรู้และจัดหมวดหมู่ข้อมูลคำศัพท์จากเอกสารโบราณตำรายา ฉบับหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม และ 2) เรียบเรียงถ้อยคำภาษาจากเอกสารต้นฉบับซึ่งเป็นภาษาถิ่นอีสานโบราณให้เป็นถ้อยคำภาษาไทยกลางปัจจุบันที่คนทุกถิ่นสามารถอ่านเข้าใจได้ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารแหล่งข้อมูล จากนั้นสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยเทคนิคการเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจงเพื่อตรวจสอบคำศัพท์และความถูกต้องของเนื้อหากับผู้เชี่ยวชาญ ผลการศึกษาพบว่า ชื่อโรคหรืออาการของโรคเก็บรวบรวมได้ 130 รายการ จำแนกตามกลุ่มโรคและอาการได้เป็น 15 กลุ่ม ได้แก่ 1) ระบบไหลเวียนเลือด ลม น้ำเหลือง และหัวใจ 2) ระบบทางเดินหายใจ 3) ระบบทางเดินอาหารและการขับถ่าย 4) ระบบทางเดินปัสสาวะ 5) ระบบผิวหนัง 6) ระบบกล้ามเนื้อ กระดูก และเส้นเอ็น 7) ระบบประสาท ภาวะทางอารมณ์ และพฤติกรรม 8) ความเสื่อมของร่างกาย 9) ประสิทธิภาพการติดเชื้อ 10) ตา 11) หู คอ จมูก 12) ช่องปาก 13) ระบบอวัยวะเพศสืบพันธุ์ 14) ภาวะแทรกซ้อนในการตั้งครรภ์ การคลอด และระยะหลังคลอด และ 15) การบาดเจ็บและการเป็นพิษ ส่วนวิธีการรักษาโรค พบว่า มีการระบุเกี่ยวกับวิธีการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรเป็นหลัก ซึ่งได้บันทึกภูมิปัญญาวิธีการปรุงยาหรือการเตรียมเครื่องยาสมุนไพรทั้งสิ้น 25 วิธี และวิธีการใช้ยามีทั้งสิ้น 20 วิธี ด้านชื่อสมุนไพรและส่วนประกอบอื่นๆ ของตำรายาในตำรับยา พบว่า มีพืชวัตถุ 308 รายการ สัตว์วัตถุ 43 รายการ และธาตุวัตถุ 7 รายการ สำหรับภูมิปัญญาด้านอื่นๆ ที่สอดแทรกในเอกสารโบราณตำรายา พบว่า มีการกล่าวถึงภูมิปัญญาในการรักษาในด้านการปรุงยาและการใช้ยา ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร และภูมิปัญญาด้านภาษา

คำสำคัญ: การแพทย์พื้นบ้านอีสาน, ตำรายาสมุนไพร, การเรียบเรียงถ้อยคำภาษา

A b s t r a c t

This article aims: 1) to analyze knowledge and categorize information from ancient textbooks of Nakhon Phanom National Library in Honor of Her Majesty the Queen and 2) to translate the original document, which is an ancient dialect, into words in the present Central Thai language that people from all regions can read and understand. It is analyzed by collecting data from ancient vocabulary textbooks of Nakhon Phanom National Library. Then, researchers interview key informants to check the vocabulary and content. The study found that the knowledge and vocabulary category from ancient textbooks was able to collect 130 names of diseases or symptoms of diseases which could be classified into 15 groups: 1) the heart circulatory system, blood and lymph, 2) the respiratory system, 3) the gastrointestinal tract and excretion, 4) the urinary system, 5) the skin system, 6) the musculoskeletal and tendons system 7) the nervous system emotional state and behavior, 8) deterioration of the body, 9) parasites and infections, 10) the eye, 11) the ear, nose and throat, 12) the oral cavity, 12) the oral cavity, complications in pregnancy, childbirth and the postpartum period and 15) injury and poisoning. The main method of treating diseases was found to be through herbal remedies, with records of 25 methods of concocting medicines or preparing herbal medicines and 20 methods of using drugs. The names of herbs and other ingredients in the drugs include 308 names of plants, 43 animal items, and 7 mineral items. The ancient textbooks were found to contain other wisdom concerning healing in the field of pharmaceuticals and drug use, the use of herbs, and wisdom about language.

Keywords: Isan folk medicine, Textbook of herbal medicine, Language Compilation

บทนำ

องค์ความรู้และภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ถูกส่งผ่านเอกสารโบราณนับเป็นสิ่งที่น่าสนใจและมีคุณค่ายิ่ง โดยเฉพาะความรู้ที่ถ่ายทอดในหนังสือก๊อมนั้น มีลักษณะเป็นใบลานขนาดสั้นที่ใช้จดบันทึกเรื่องราวต่างๆ ของส่วนบุคคล เช่น คาถาอาคม ตำราเวทมนต์ ตำราพิธีกรรม บทหมอลำหรือวรรณกรรม เรื่องสั้นๆ เพื่อสะดวกในการพกพาไปกับเจ้าพิธี (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย 2542) ซึ่งข้อมูลเรื่องราวต่างๆ นั้นนับเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านเฉพาะตนที่น่าสนใจยิ่ง โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางด้านการแพทย์พื้นบ้าน (Indigenous Medicine) อันมีวัฒนธรรมการจัดการดูแลสุขภาพสุขภาพแบบพื้นบ้านที่มีรากฐานการเรียนรู้โดยอาศัยประสบการณ์และความเชื่อดั้งเดิมเป็นหลัก ภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนถึงโลกทัศน์ระบบคิด และระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติได้อย่างดี

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันการแพทย์พื้นบ้านยังไม่ได้รับการยอมรับเท่าที่ควร เนื่องจากถูกมองว่าล้าสมัย แต่ในระยะหลัง หน่วยงานภาครัฐและนักวิชาการเริ่มหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านที่บันทึกผ่านเอกสารโบราณ เช่น ใบลาน และปริวรรตให้เป็นภาษาปัจจุบัน เพื่อเก็บรวบรวมองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนโบราณไว้ ทั้งนี้ จากการ

ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องพบว่า มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านในภูมิภาคต่างๆ โดยเฉพาะการศึกษาตำรายาที่มีต้นฉบับเดิมที่บันทึกด้วยภาษาและอักษรโบราณ ในภาคอีสานเองก็มีการปริวรรตตำรายาไว้หลายฉบับและมีผู้ศึกษาและรวบรวมไว้จำนวนหนึ่ง สำหรับจังหวัดนครพนม ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นจังหวัดที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมแห่งหนึ่งในเรื่องการแพทย์พื้นบ้านที่เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับตำรายา พบว่ามีการปริวรรตตำรายาในใบลานจากอักษรโบราณคืออักษรธรรมและอักษรไทยน้อยเป็นอักษรไทยปัจจุบัน แต่ก็เป็นการถอดความให้เป็นภาษาท้องถิ่นคือภาษาอีสาน ซึ่งนับเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่รู้ภาษาถิ่นแต่ไม่สามารถอ่านอักษรโบราณได้เท่านั้น ไม่เอื้อต่อคนที่ไม่รู้ภาษาถิ่น อีกทั้งสำนวนภาษาที่ใช้ก็ยังมิได้เรียบเรียงให้เป็นภาษาไทยกลางปัจจุบันที่สามารถอ่านเข้าใจได้ง่าย

คณะผู้วิจัยเห็นถึงความสำคัญขององค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านในเรื่องตำรายาของจังหวัดนครพนม จึงสนใจที่จะศึกษาในเรื่องนี้ โดยเห็นว่าหากมีการแปลงข้อความจากเอกสารต้นฉบับที่ได้รับการปริวรรต แต่ยังไม่ได้เรียบเรียงให้เป็นถ้อยคำภาษาที่คนทั่วไปที่แม้จะไม่เข้าใจภาษาถิ่นก็สามารถอ่านเข้าใจได้ จะทำให้สามารถเข้าใจในองค์ความรู้จากตำรายาได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษานี้ เมื่อนำมาจัดให้เป็นระบบและเผยแพร่ให้เป็นที่ยุ้จักแพร่หลายทั่วไป ยังจะช่วยสืบสานองค์ความรู้ในการ

บำบัดฟื้นฟูการรักษาตามภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานให้สอดคล้องกับการแพทย์สมัยใหม่ เพื่อเป็นทางเลือกในการรักษาบำบัดโรคได้อีกทางหนึ่ง เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในเรื่องการรักษาการเจ็บไข้ได้ป่วยเบื้องต้น ที่ไม่จำเป็นจะต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล ลดการใช้ยาเคมีซึ่งส่งผลเสียระยะยาวต่อร่างกายมนุษย์ อีกทั้งยังอาจเป็นทุนทางปัญญาที่สามารถเชื่อมโยงกับชีวิตในด้านเศรษฐกิจและสังคมที่สามารถนำมาพัฒนาต่อยอดและประยุกต์ใช้เป็นสินค้าและบริการได้ เช่น การนำภูมิปัญญาด้านการรักษาที่ได้จากการวิจัยมาศึกษาต่อยอดและสร้างมูลค่าผลิตเป็นผลิตภัณฑ์จำหน่าย เช่น ยาต้ม ลูกประคบสมุนไพร เป็นต้น

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์และเก็บรวบรวมข้อมูลจากคำศัพท์ที่เป็นชื่อโรค ลักษณะอาการของโรค การรักษาโรค สมุนไพร และส่วนประกอบอื่นๆ ในตำรับยา จากต้นฉบับเอกสารโบราณตำรายาฉบับหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม จากนั้นจึงวิเคราะห์ความหมายของชื่อด้วยการจำแนกประเภท (Categorization) พร้อมกับวิเคราะห์ห้วงค์ประกอบทางความหมายของชื่อ ซึ่งจะช่วยให้ทราบถึงที่มาและความหมายของแต่ละคำชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งยังช่วยให้แปลความได้ถูกต้องตรงตามจุดประสงค์ของหมอพ้นบ้านที่ได้ถ่ายทอดองค์ความรู้ไว้ด้วย นอกจากนี้ ยังได้ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านอื่นๆ ที่สอดแทรกในตำรายาพื้นบ้าน เช่น คติความเชื่อ โหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ ฯลฯ และเรียบเรียงถ้อยคำภาษาจากเอกสารต้นฉบับให้เป็นถ้อยคำภาษาไทยกลางปัจจุบันที่คนทุกถิ่นสามารถอ่านเข้าใจได้ ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key information) ซึ่งได้แก่ หมอยาพื้นบ้าน ปราชญ์พื้นบ้าน นักวิชาการด้านภาษาอีสานโบราณ และนักวิชาการด้านแพทย์แผนไทยและแพทย์ทางเลือกในจังหวัดนครพนมโดยเทคนิคการเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (Purposive sampling) ผลการศึกษามีดังต่อไปนี้

1. องค์ความรู้และหมวดหมู่ข้อมูลจากคำศัพท์ที่ปรากฏในเอกสารโบราณตำรายา

เอกสารโบราณตำรายา ฉบับหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม มีอยู่หลายฉบับ สำหรับเอกสารต้นฉบับที่ใช้ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกจากต้นฉบับเอกสารโบราณด้านภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านอีสาน เล่ม 1 “ตำรายา” ซึ่งเป็นเอกสารที่ได้รับการปริวรรตเป็นอักษรวิธีภาษาไทยปัจจุบัน แต่ส่วนที่เป็นคำเฉพาะในภาษาถิ่นและคำที่ไม่ทราบความหมายที่ชัดเจนก็ยังคงรูปคำตามแบบต้นฉบับ ทั้งนี้ ผู้ปริวรรตได้เลือกฉบับที่มีความสมบูรณ์เพื่อใช้ในการปริวรรตจากหนังสือก้อม จำนวน 3 ฉบับ ซึ่งต้นฉบับเดิมบันทึกโดยอักษรธรรมอีสานและอักษรไทยน้อย เป็นข้อความร้อยแก้ว เขียนต่อกันยาวไม่นิยมเว้นวรรคตอน มีการใช้อักษรวิธีและวิธีการสะกดคำที่ไม่คงที่ โดยต้นฉบับโบราณ มีทั้งสิ้น 3 ผูก ดังนี้

1. เอกสารโบราณตำรายา เลขที่ นพ.2054/1ก จำนวน 55 ลาน ตัวอักษรธรรมอีสาน ลักษณะลานดิบ ไม่ปรากฏปีที่สร้างและนามผู้สร้างหรือผู้คัดลอก

2. เอกสารโบราณตำรายา เลขที่ นพ.1498/1 จำนวน 23 ลาน ตัวอักษรธรรมอีสาน ลักษณะลานดิบ ไม่ปรากฏปีที่สร้างและนามผู้สร้างหรือผู้คัดลอก

3. เอกสารโบราณตำรายา เลขที่ นพ.1498/1ก จำนวน 33 ลาน ตัวอักษรไทยน้อย ลักษณะลานดิบ สร้างโดย นายคำไพและพ่อบุญปัน

ในส่วนของเนื้อหาที่ปรากฏในเอกสารนี้ ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับโรคและอาการ ยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา รูปแบบและวิธีปรุงยา รวมถึงรูปแบบวิธีรักษา

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ข้อมูลจากคำศัพท์เกี่ยวกับชื่อโรค

ลักษณะอาการของโรค การรักษาโรค สมุนไพรและส่วนประกอบอื่นๆ ของ
ตัวยาในตำรายาพื้นบ้าน ปรากฏผลดังต่อไปนี้

1.1 ชื่อโรคและอาการของโรค สามารถเก็บรวบรวมชื่อโรคหรือ
อาการของโรคได้จำนวน 130 รายการ จำแนกออกได้เป็น 15 กลุ่ม ได้แก่

**1) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับหัวใจ ระบบไหลเวียนเลือด ลม
น้ำเหลือง** ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 6 รายการ ได้แก่ โรค
คัดอก/ลมคัดอก/เจ็บอก/ลมสะอื้นคัดอก (เจ็บเสียดหน้าอก, เจ็บหน้าอก),
โรคเจ็บหัวใจ/คัดหัวใจ/เจ็บหัวใจคัดอก (เจ็บหัวใจ, โรคหัวใจ), หายใจกลั่น
(หายใจไม่อึม), คะยือ (หืด/หอบหืด), สาละบาด (สันนิบาต), เป็นวิน (วิงเวียน)

2) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ ประกอบ
ด้วย โรคและอาการที่พบ จำนวน 6 รายการ ได้แก่ เสดต (เสมหะ), ไอ,
หวัด, คะหมองแห้ง (หลอดลมอักเสบ), ทำมะลา (ไข้คอตีบ), สะเออะ/
สะเออะ (สะอึก)

**3) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหารและการขับ
ถ่าย** ประกอบด้วย โรคและอาการที่พบ จำนวน 15 รายการ ได้แก่ ซี่เป็น
เลือด (ถ่ายเป็นเลือด), หมักหมื่น (ปวดท้องบิดมวน), ลงท้อง (ท้องเสีย), ซี่
เป็นมูก (ถ่ายเป็นมูก), เจ็บท้อง/ปวดท้อง, ท้องไค่/ท้องไข (ท้องอืด), เจ็บ
เสียบ/เจ็บเสียบลงท้อง (ปวดบิดที่ท้อง, ปวดเสียดในท้อง), ซี่บ่ออก/เจ็บ
ท้องซี่บ่ออก/อาจมบ่ออก (ถ่ายไม่ออก, ปวดท้องอุจจาระไม่ออก, ท้องผูก),
ลมเสียบ/ลมเจ็บ (เสียบลม, เสียบท้อง), หมากโกลม/หมากกลม/ออก
หมากหก (กรดไหลย้อน, น้ำย่อยไหลกลับ), สะดวง/สะดวงเลือด/สะดวง
ออกทางทวาร/ลงเลือดทวาร/ลงเลือดทางทวาร (ริดสีดวง, ริดสีดวงเลือด,
ริดสีดวงทวาร, เลือดออกทางทวาร), ลมขึ้น/ลมก้อน, พวนใน (มวนในท้อง,
คลื่นไส้), ฮาก (อาเจียน)

4) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบทางเดินปัสสาวะ ประกอบ
ด้วย โรคและอาการที่พบ จำนวน 6 รายการ ได้แก่ หนิว (นิ่ว), เยี่ยวเป็น

เลือด (ปัสสาวะเป็นเลือด), เยี่ยวบ่อก (ปัสสาวะขัด), เยี่ยวหลาย (ปัสสาวะบ่อย), เยี่ยวหยัด (ปัสสาวะกะปริดกะปรอย/กระเพาะปัสสาวะอักเสบ), มุตกิต (ระดูขาว)

5) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบผิวหนัง ประกอบด้วย โรคและอาการที่พบ จำนวน 5 รายการ ได้แก่ ปะดง (ประดง), วัต (งูสวัด), ออกเปื่อย (เปื่อย, พุพอง), เป็นคัน, เป็นตุ่ม

6) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบกล้ามเนื้อ กระดูก และเส้นเอ็น ประกอบด้วย โรคและอาการที่พบ จำนวน 10 รายการ ได้แก่ เยาเมื่อย (อ่อนเพลีย), เมื่อยหาแสงบ่ได้ (ปวดเมื่อยไม่มีแรง), เมื่อย (เหนื่อย, เมื่อยล้า), เมื่อยมือ (ปวดเมื่อยมือ), เมื่อยตีน (ปวดเมื่อยเท้า), เมื่อยแขน (ปวดเมื่อยแขน), เจ็บปวดตูก (ปวดกระดูก), เจ็บเนื้อคิง (ปวดเมื่อยตามเนื้อตามตัว), หล้งแข็ง, เอ็นแข็ง (เส้นยึด, เส้นตึง)

7) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบประสาท ภาวะทางอารมณ์ และพฤติกรรม ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 30 รายการ ได้แก่ ปวดหัว/เจ็บหัว, ปวดหัวไม่หาย (ปวดหัวเรื้อรัง), กีบ (ค้างแข็งลั่นกระด้าง), พิษหมากไม้ (ใช้หมากไม้), ไข่ออกตางคางเหลียง, ไข่ออกเหือดซาง, ไข้เหือดไฟหลวง, ไข้เหือดจคม, ไข้ขึ้น, ไข้กินข้าวบ่แซบ/ไข่อ้อยากข้าว (เป็นไข้ เบื่ออาหาร), ไข้/ไข้ฮ้อน (เป็นไข้ ตัวร้อน), ไข้ตื่นตาเหลือก (ไข้ชัก), ออกเงา, ออกเง้น, ออกจงอาจ, ออกทำทาน, ออกดำ, ออกแดง, ออกปานดำ, ออกปานแดง, ออกเหือด (โรคเหือด), ออกหัด (โรคหัด), ออกตุ่ม (ไข่ออกผื่น), ออกซาง (โรคซาง), แกตแฮด (ไข่ออกตุ่มชนิดหนึ่ง), ชัก (ลมชัก), บ้า/เป็นบ้า (โรคประสาท), ผีเข้า/ผีเข้าคน, ปอบเข้าคน, ถึกหุ่นคุณ/ถึกหุ่นหนัง (โดนคุณไสย)

8) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับความเสื่อมของร่างกาย ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 2 รายการ ได้แก่ ฮาน (โรคชรา), มะเอ็งคุด (มะเร็ง)

9) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับปรสิตและการติดเชื้อ ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 5 รายการ ได้แก่ กะตึกท้อง (พยาธิในท้อง), ฝิ, ฝิโน, ฝิหัวขำ/ฝิหัวคว่ำ, หนอนงแ้ว (โรคหนอนงแ้วจากฝิ)

10) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับตา ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 7 รายการ ได้แก่ ตาค้าง, ตาบอด/ตามืด, ตาฝ้า/ตาเข้าฝ้า (ตาฝ้าฟาง), ตาเปื่อย (ตาแฉะ), ตาแดง, ตามัว/ตาเมา (ตาพร่ามัว), ตาสอน (ต้อเนื้อ)

11) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับหู คอ จมูก ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 9 รายการ ได้แก่ ฝิคันทมาลา/คันทมาลา/คันทมาลาซอน (ฝิภายในปาก ลำคอ), เจ็บหู (ปวดหู), หูหนวก, คอไค้ (คอบวม), เจ็บคอ, คอแหบ (คอแหบ, เสียงแหบ), ตุ่มคอ (เป็นตุ่มคันในคอ), เลือดตั่งตก (เลือดกำเดาไหล)

12) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับช่องปาก ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 6 รายการ ได้แก่ เจ็บแฉ้วแมง/แฉ้วแมงเจ็บ (ปวดฟันจากฟันผุ), แฉ้วแมง (ฟันผุ), เลือดแฉ้วออก/เลือดแฉ้วออก (เลือดออกตามไรฟัน, โรคล็กปิดล็กเปิด), กางหลวง (เชื้อราในปาก), กางตุ่มใส/กลางตุ่มใส (แผลในปากที่เป็นตุ่มใส), ตุ่มขาว (ตุ่มขาวในปาก)

13) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบอวัยวะเพศสืบพันธุ์ ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 3 รายการ ได้แก่ หำลง (ไส้เลื่อน), หำไค้/หำไช้/หำอง (อวัยวะเพศชายบวม), หอนโก (หูดหงอนไก่)

14) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับภาวะแทรกซ้อนในการตั้งครรภ์ การคลอด และระยะหลังคลอด ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 8 รายการ ได้แก่ ออกเลือด (ประจำเดือนมามาก), แม่มานออกเลือด (ภาวะตกเลือดระหว่างตั้งครรภ์), ลงมูก, เลือดลง/ลงเลือด (ตกเลือด), เลือดขึ้น, ลูกตายในท้อง (ทารกเสียชีวิตในครรภ์), กระบุง/กระบุง (กระบวนเต่า, กระบวนหิน, กระบวนลม), กินฝิด (ฝิดสำแดง)

15) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับการบาดเจ็บและการเป็นพิษ ประกอบด้วยโรคและอาการที่พบ จำนวน 12 รายการ ได้แก่ หมากัด (สุนัขกัด), เต่าขบ (เต่ากัด), งูขบ (งูกัด), แมงงอตตอด/แมงงอดกัด (แมงป่องต่อย, แมงป่องกัด), ขี้เข็บขบ/ขี้เข็บตอด (ตะขาบกัด, ตะขาบต่อย), แมงคาเข้าหู, ปลิงเข้าท้อง (ปลิงเข้าร่างกาย), ไฟไหม้ (แผลไฟไหม้), เป็นฟก (ฟกซ้ำ), เสียนึก (เสียน้ำ), ตื่นแตก (สั่นเทาแตก), บาด (แผลถูกของมีคมบาด)

ทั้งนี้ ชื่อโรคและอาการของโรคที่พบในเอกสารต้นฉบับ บางโรค/อาการสามารถเทียบเคียงกับลักษณะอาการของโรคที่พบในปัจจุบันได้ แต่บางโรค/อาการก็ไม่สามารถเทียบเคียงกับชื่อโรคในปัจจุบันได้ จึงยังคงชื่อเรียกไว้ตามดังที่ปรากฏในเอกสารต้นฉบับ นอกจากนี้ เมื่อวิเคราะห์ความหมายของคำเรียกชื่อโรค/อาการของโรค ด้วยการจำแนกประเภท (Categorization) และวิเคราะห์องค์ประกอบทางความหมายของชื่อโรค/อาการของโรค ผลการวิเคราะห์พบว่า มีองค์ประกอบทางความหมายที่แตกต่างกันอยู่ 3 ลักษณะ ได้แก่

1) อวัยวะที่เป็นโรค โดยพบอวัยวะที่เป็นแหล่งเกิดโรคจำนวน 17 ชื่ออวัยวะ ได้แก่ หัวใจ, มือ, แขน, หัว, ตา, หู, ท้อง, คอ, ตีน, หลัง, เอ็น, หำ (อวัยวะเพศชาย), แขน (ฟัน), ดั่ง (จมูก), ตุก (กระดูก), ทวารหนัก, คิง (ร่างกาย)

2) สาเหตุของการเกิดโรค โดยพบความหมายของคำที่ประกอบเป็นชื่อโรคที่เกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคอยู่ 4 ประการ ได้แก่ 1) โรคหรืออาการที่เกิดจากความผิดปกติของร่างกาย 2) โรคหรืออาการที่เกิดจากการถูกกระทำจากสิ่งภายนอกอื่นๆ เช่น สัตว์ การถูกกระหนาบจากของแข็งหรือของมีคม 3) โรคหรืออาการที่เกิดจากพฤติกรรมกระทำความผิด และ 4) โรคหรืออาการที่เกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ไสยศาสตร์หรือการกระทำของผี เป็นต้น

3) คำแสดงอาการของโรค โดยพบว่ามีการใช้คำที่บ่งบอกถึงลักษณะและอาการของโรคเป็นส่วนประกอบในคำเรียกชื่อโรค ซึ่งเป็นความ

หมายหลักองค์ประกอบของคำเรียกชื่อโรคที่พบมากที่สุด เช่น เป็นไข้ หรือ
ออกอาการต่างๆ (ไข้เหือดไฟหลวง, ไข้เหือดจม, ไข้ตื่นตาเหลือก, ไข้ขึ้น, ไข้
ฮ้อน, ออกตุ่ม, ออกซาง, ออกดำ, ออกแดง, ออกจาง ฯลฯ), มีตุ่มผื่นคัน
(ปะดง, หนองแก้ว, ฝี, เป็นคัน, เป็นตุ่ม ฯลฯ) เป็นต้น

1.2 วิธีการรักษาโรค เอกสารโบราณตำรายาฯ ได้ระบุเกี่ยวกับวิธี
การรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรเป็นหลัก ซึ่งได้บันทึกภูมิปัญญาวิธีการปรุงยา/
การเตรียมเครื่องยาสมุนไพรทั้งสิ้น 25 วิธี วิธีการใช้ยามีทั้งสิ้น 20 วิธี ดังนี้

1) วิธีการปรุงยา/เตรียมเครื่องยา มีทั้งสิ้น 25 วิธี ได้แก่ แห่
(แห่), ต้ม, ต้มเคี้ยว/เคี้ยว, จี้, ย่าง/ย่างไฟ, ปิ้ง, เผาไหม้, เผาสม/หมควัน (รม
ควัน), ลนไฟ, หลาม, เคี้ยว, บด, ฝน, ดอง, หมัก, ตำ (ตำผง, ตำมูน (ตำ
ละเอียด), ตำเหลก), ตำตอง/ตำเอาน้ำ, ย่อง/หย่อง (ขยี้), คั้น/บิต (บิตเอา
น้ำ)/ปั่น (ปั่นเอาน้ำ), ดอมก้น/สมก้น, บั่นลูกกลอน, หุง, นึ่ง, ตาก/ตากแห้ง

2) วิธีการใช้ยา มีทั้งสิ้น 20 วิธี ได้แก่ กลั้ว, กิน, แขนว, แฉะ
(แตะ), แห่ (แห่), ดัดใส่, ตบ, ถู, ทา/ลูบ, เป่า, พ่น, โปะ (ประคบ, พอก),
ส่วย (ล้าง), สี, สูด, สูบ, หยอด, อม, อาบ, ฮมคิง (อบไอน้ำ)

1.3 ชื่อสมุนไพรและส่วนประกอบอื่นๆ ของตัวยาในตำรับยา ใน
งานวิจัยนี้ได้จัดแบ่งกลุ่มสมุนไพรออกเป็นกลุ่ม 3 กลุ่ม ได้แก่ พืชวัตถุ สัตว์
วัตถุ และธาตุวัตถุ ซึ่งเป็นการจัดแบ่งกลุ่มเภสัชวัตถุตามหลักองค์ความรู้การ
แพทย์แผนไทย เมื่อวิเคราะห์จัดกลุ่มเครื่องยาสมุนไพร พบว่า พืชวัตถุมี 308
รายการ สัตว์วัตถุมี 43 รายการ และธาตุวัตถุมี 7 รายการ โดยพืชสมุนไพร
ที่นำมาใช้ประกอบเป็นยารักษา มีทั้งลักษณะที่เป็นไม้ยืนต้นสูงใหญ่ ไม้เลื้อย
ไม้ดอก ไม้ผล รวมถึงไม้ล้มลุกที่เป็นพืชผักสวนครัวที่ใช้ประกอบอาหารรับประทาน
ในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว ขณะเดียวกันพืชสมุนไพรบางชนิดก็เป็น
พันธุ์ไม้หายากในปัจจุบัน ซึ่งในอดีตอาจจะหาได้ทั่วไป สำหรับส่วนของพืชที่
นำมาใช้เป็นยาสมุนไพร พบว่า ได้กล่าวถึงการนำส่วนของสมุนไพรที่เป็นราก

มาใช้ในการประกอบตัวยามากที่สุด รองลงมาคือ ใบ, แก่น/เปลือกต้น, หัว, ลำต้น, ผล เครือ/ก้านใบ เมล็ด และดอก ตามลำดับ สำหรับสมุนไพรกลุ่ม สัตว์วัตถุ พบว่า ส่วนประกอบของตำรับยาสมุนไพรที่ใช้สัตว์หรือส่วนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัตว์เพื่อใช้ในการปรุงยา แบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ใช้สัตว์ทั้ง ตัว ใช้อวัยวะบางส่วนของสัตว์ และใช้ส่วนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ เช่น มูล หรือรังของสัตว์ เป็นต้น ส่วนเภสัชวัตถุประเภทธาตุวัตถุ ได้แก่ แร่ธาตุต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือสิ่งที่ประกอบขึ้นจากแร่ธาตุ นอกจากนี้ ใน เอกสารโบราณตำรายาฯ ยังได้ระบุถึงน้ำกระสายยา ซึ่งพจนานุกรมศัพท์ แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2552) ได้นิยาม ความหมายของคำ “กระสาย”, “กระสายยา” ว่า “เครื่องแทรกยา เช่น น้ำ เหล้า น้ำผึ้ง น้ำดอกไม้นี้ในทางเภสัชกรรมแผนไทยใช้แทรกยาเพื่อช่วยให้ กินง่ายยิ่งขึ้น และ/หรือเสริมฤทธิ์ของยาให้มีสรรพคุณดีขึ้น” โดยพบว่ามีน้ำ กระสายยาทั้งสิ้น 13 อย่าง ได้แก่ เหล้าหรือสุรา, เหล้าเด็ด, น้ำปูน (น้ำปูนใส), น้ำพิงคา, น้ำร้อน, น้ำมูต/น้ำมูตร (น้ำปัสสาวะของวัว), น้ำมะนาว, น้ำ มะพร้าว, น้ำนมคน, น้ำผึ้ง, น้ำข้าวเจ้า น้ำมวก และน้ำมันงา ซึ่งน้ำกระสาย ยาแต่ละชนิดมีฤทธิ์ที่แตกต่างกัน ดังนั้น ในการเลือกใช้น้ำกระสายยาในการ ประกอบสมุนไพรจึงต้องให้ความสำคัญที่จะต้องเลือกใช้ให้ถูกต้องด้วย เช่น น้ำมะนาว เป็นน้ำกระสายยาที่มีฤทธิ์เป็นกระสายยา หรือน้ำมูตร จะมีรสเผ็ด ร้อน เค็ม ฉุน ใช้เพื่อกระสายยา แก้อาการปวดร้าวระบม ช้ำใน ผอมเหลือง หิดไธ แก้มและโลหิต เป็นต้น

2. การแปลความตำรับยารักษาโรคหรืออาการต่างๆ ใน เอกสารโบราณตำรายา

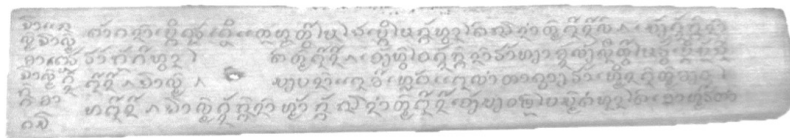
เอกสารโบราณตำรายาที่ใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ เป็น เอกสารที่ได้ปริวรรตจากใบลานที่เขียนด้วยอักษรโบราณ (อักษรธรรมและ อักษรไทน้อย) มาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน ซึ่งเป็นการถอดความให้ตรงกับ

เอกสารต้นฉบับเท่านั้น ดังนั้น สำนวนภาษาที่ปรากฏจึงยังคงเป็นภาษาถิ่นอีสานโบราณ อันมีถ้อยคำภาษาที่อ่านแล้วอาจไม่เข้าใจได้ทันที ดังนั้น งานวิจัยนี้ จึงได้แปลความให้เป็นถ้อยคำภาษาที่เป็นสำนวนภาษาไทยปัจจุบัน เพื่อให้อ่านแล้วสามารถเข้าใจได้ทั่วไป โดยในการนำเสนอผลการแปลความ จะนำเสนอตามหมวดหมู่กลุ่มโรคและอาการของโรค จากนั้นจะระบุชื่อโรคหรืออาการ และข้อความที่ปริวรรตตามเอกสารต้นฉบับ แล้วจึงแปลความให้เป็นถ้อยคำภาษาที่เป็นสำนวนภาษาไทยปัจจุบัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างการแปลความ

1) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับหัวใจและระบบไหลเวียนเลือด ลม น้ำเหลือง

เจ็บหัวใจ

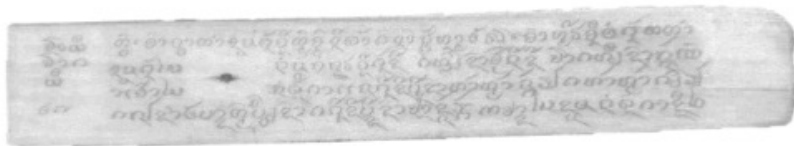
ภาพที่ 1 ผูกที่ 1 ลานที่ 13 หน้า 2

ข้อความเดิม “เจ็บหัวใจค้ดอกเอาฮากหญ้าขัด ลับลื่น ติวไม้ฮวก
เปลือกสัง ผนกินดีฯ”

แปลความ เจ็บหัวใจ แหน่นหน้าอก ให้เอารากหญ้าขัดมอญ หญ้าลักลื่น
(ชุมเห็ดไทย) ติว (ผิว) ไม้ไผ่รวก เปลือกมะสัง มาผนกินดี

<u>อธิบายคำศัพท์</u>	ค้ดอก	หมายถึง	แหน่นหน้าอก
	ฮากหญ้าขัด	หมายถึง	รากหญ้าขัดมอญ
	ลัปลื่น	หมายถึง	หญ้าลักลื่น (ชุมเห็ดไทย)
	ติว	หมายถึง	ผิวที่เรียบและแข็ง มีเฉพาะไม้ไผ่
	ไม้ฮวก	หมายถึง	ไผ่รวก
	สัง	หมายถึง	มะสัง

กะยื่อ (หอบหืด)

ภาพที่ 2 ผู้ที่ 1 ลานที่ 4 หน้า 2

ข้อความเดิม “ยาคะหีย (ยื่อ) เอาองเต่าเผาใส่น้ำพังคา แซ่กินดี บ่ดี
เอาหากหมากซักฮ้อย 1 หากหมากเกี้ยงฮ้อย 1 อ้อยดำ 5
บด ต้ม 3 บวย เอา 1 กินดี บ่ดี เอายางดอกฮัก 3 หยาด
ใส่ตอมน้ำพังคาค้างไว้ จิงกินดี”

แปลความ ยาแก้หอบหืด ให้เอากระดองเต่าเผาใส่น้ำพังคา (น้ำ
สำหรับใช้กระสายยา) แซ่กินดี ถ้าไม่ตี ให้เอารากมะซัก
(ประคำดีควาย) ร้อยหนึ่ง รากส้มโอร้อยหนึ่ง อ้อยดำ 3
บาท (มาตราสำหรับชั่งยา) ต้มเคี่ยวจาก 3 กระบวย เหลือ
1 กระบวย กินดี ถ้าไม่ตี ให้เอายางดอกกรัก 3 หยด ใส่กับ
น้ำพังคาเพื่อรั้งฤทธิ์ยางดอกกรัก แล้วจึงกิน

อธิบายคำศัพท์ กะยื่อ หมายถึง โรคหอบหืด

อองเต่า หมายถึง กระดองเต่า

น้ำพังคา หมายถึง น้ำสำหรับใช้กระสายยา (อุษา

กลั่นหอม (2544: 91) กล่าวว่ามีความหมายอยู่ 4 ลักษณะ คือ 1) น้ำชาყค
กล่าวคือในอดีตบ้านมุงด้วยหญ้าคา น้ำที่ต้องใ้บหญ้าคามีคุณสมบัติเป็น
สมุนไพรได้ด้วย ดังนั้น เมื่อจะใช้น้ำพังคาอาจใช้น้ำสดลงบนหลังคาแล้ว
รองน้ำนั้นมาใช้ก็ได้ 2) น้ำที่อยู่ในดินตามแนวชายคา 3) น้ำที่ได้จากการ
หมักเหล้าสาโท เป็นน้ำก่อนที่จะเป็นเหล้าสาโท และ 4) น้ำที่ได้จากการนำ
เอางองแง่งหึ่ง (หญ้ายองไฟ) มาห่อแพรแซ่น้ำ

หากซัก หมายถึง มะซัก/มะคำดีควาย/ประคำดีควาย

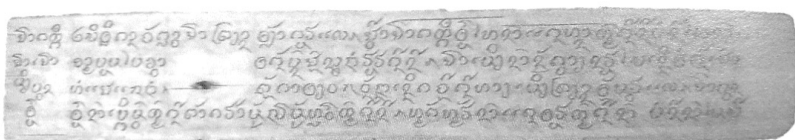
หากเกี้ยง หมายถึง ผลส้มโอ

หยาด หมายถึง หยด

ดอม หมายถึง ด้วย, กับ
 ดิงไว้ หมายถึง รั้งไว้ ในที่นี้หมายถึง การใช้น้ำพังคา
 ซึ่งเป็นน้ำกระสายยามาใช้ดิงรังฤทธิ์ของยางดอกกรักที่มีฤทธิ์กัดกร่อนและมี
 พิษต่อหัวใจและเลือด ให้มีฤทธิ์อ่อนลง สามารถใช้เป็นสมุนไพรรักษาโรคได้

2) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหารและการขับถ่าย

หมักหมั่น (ปวดท้องบิดมวน)

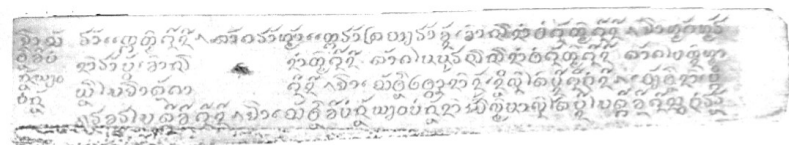
ภาพที่ 3 ผูกที่ 1 ลานที่ 9 หน้า 1, 2

ข้อความเดิม “หมักหมั่น เอาแก่นทอนตัมกินเอาปต์ไม้สี (ดา) กับอ้อย
 ดำตัมกินดีฯ”

แปลความ ปวดท้องบิดมวน ให้เอาแก่นทอนมาตัมกิน ถ้าไม่ตี ให้เอา
 แก่นไม้ฝรั่งกับอ้อยดำ ตัมกินดี

อธิบายคำศัพท์ หมักหมั่น หมายถึง โรค/อาการท้องบิดมวน
 ไม้สี (ดา) หมายถึง ต้นฝรั่ง

3) กลุ่มโรคและอาการเกี่ยวกับระบบทางเดินปัสสาวะ เยี่ยวบ่ออก, เยี่ยวหยด (ปัสสาวะขัด)

ภาพที่ 4 ผูกที่ 1 ลานที่ 10 หน้า 1

ข้อความเดิม “เยี่ยวบ่ออก เอาฝอยลมมาลนไฟ บิดใส่ พริก ขิง กินด้วย
 น้ำอ้อนดีฯ”

แปลความ ปัสสาวะไม่ออก ให้เอาฝอยลมมาลนไฟ บิดใส่ พริก ขิง
ในน้ำร้อน กินดี

3. ภูมิปัญญาด้านอื่นๆ ที่สอดแทรกในเอกสารโบราณ ตำรายาฯ

จากการศึกษาพบภูมิปัญญาอื่นๆ ดังนี้

3.1 ภูมิปัญญาในการรักษา

1) ภูมิปัญญาด้านการปรุรงยาและการใช้ยา วิธีการปรุรงยาเพื่อใช้รักษาโรคที่ระบุในเอกสารโบราณตำรายาฯ นี้ ส่วนใหญ่จะบอกถึงรายชื่อสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาก่อนว่ามีสมุนไพรอะไรบ้าง มีทั้งที่เป็นพืช วัตถุดิบ สัตว์ วัตถุ และสารวัตถุ จากนั้นจึงกล่าวถึงวิธีการปรุรงยาและการใช้ยา รวมถึงข้อปฏิบัติต่างๆ (บางโรคก็ไม่ได้ระบุไว้) จากศึกษาพบว่า มีวิธีการปรุรงยา/เตรียมยาทั้งสิ้น 25 วิธี และวิธีการใช้ยาทั้งสิ้น 20 วิธี ทั้งนี้ ในการรักษาโรค หมอพื้นบ้านจะใช้พืชสมุนไพรเป็นหลักในการรักษา โดยเลือกใช้ส่วนต่างๆ ของพืชสมุนไพรตามที่ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้มา ซึ่งในการสกัดเอาตัวยาออกจากสมุนไพรนั้นถือเป็นขั้นตอนการเตรียมยาที่มีกรรมวิธีต่างๆ เช่น ฝน บีบเอาน้ำ ต้ม บด ตำ ฯลฯ ในบางกรรมวิธี เช่น การตำ ก็มีการลงรายละเอียดว่า ตำอย่างไร เช่น ตำผง, ตำมูน (ตำละเอียด), ตำแหลก, ตำตอง (ตำแล้วกรองเอาน้ำ) เป็นต้น หรือการต้ม ก็มีหลายระดับ เช่น ต้มพอร้อน หรือต้มเคี่ยว โดยกล่าวถึงวิธีการว่า ในการเคี่ยวยาสสมุนไพรจะต้องเคี่ยวจากน้ำยาที่ต้มครั้งแรก 3 กระบวย ให้เหลือ 1 กระบวย เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังพบว่า ในการปรุรงยามีการใช้รสชาติจากสมุนไพรมาใช้ตัดรสขมซึ่งเป็นรสพื้นฐานของเครื่องยาสสมุนไพรด้วยการเติมพริกพอให้มีรสเผ็ด เติมน้ำอ้อย หรือน้ำผึ้งพอให้มีรสหวาน นับว่าเป็นภูมิปัญญาในด้านการปรุรงยาที่น่าสนใจ

2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร พบว่า หมอพื้นบ้านจะรักษาโรคโดยใช้พืชสมุนไพรในท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งนับเป็นวิธีการที่รักษาโรคทั่วไปในชุมชน โดยหมอพื้นบ้านที่รักษาผู้ป่วยจะเลือกใช้ส่วนต่างๆ ของพืช

สมุนไพร ตามที่ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้มา ไม่ว่าจะเป็น แก่น เปลือก ลำต้น ราก ใบ ผล ยาง แล้วนำมาสกัดด้วยวิธีการต่างๆ ในการศึกษาพบว่าพืชสมุนไพรไม่น้อยกว่า 300 ชนิด ทั้งที่เป็นไม้ยืนต้นที่เป็นไม้ป่าและไม้ปลูกในบ้าน ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก รวมถึงไม้ล้มลุก ทั้งประเภทเครือเถา พืชผักสวนครัวที่เป็นผักพื้นบ้าน ซึ่งบางชนิดนับเป็นพืชที่หายากแล้วในปัจจุบัน เช่น ขิงแคง ผักคอนแคน ผักขึ้นาค ผักอีหนู เป็นต้น หรือแม้กระทั่งพืชประเภทหญ้าที่มีหัวใต้ดินก็มักนำมาใช้เป็นสมุนไพรในการรักษาโรค อาจเป็นไปได้ว่า หมอยาสมุนไพรใช้ตัวยาสสมุนไพรในการรักษาโรคที่มีแหล่งปลูกในชุมชน รวมถึงในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรป่าไม้ ป่าจึงเป็นแหล่งสมุนไพรขนาดใหญ่ที่มีความหลากหลายของพืชพรรณสมุนไพร นอกจากนี้ ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนในสมัยก่อน อาหารการกินที่ใช้บริโภคก็ล้วนมาจากธรรมชาติ จึงจะเห็นได้ว่า ตำรับยารักษาโรคหลายๆ โรคประกอบด้วยพืชผักสวนครัวที่รับประทานกันอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน กล่าวได้ว่า การที่หมอพื้นบ้านใช้สมุนไพรในการรักษาโรค นับเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นถึงวิถีการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายและอยู่กับธรรมชาติของชาวบ้านในอดีต

3) คากาก้ากับยา ในเอกสารโบราณตำรายาฯ ได้ระบุเกี่ยวกับวิธีการรักษาโรค โดยใช้คากาก้ากับควบคู่ไปกับการรักษาด้วยสมุนไพร มักเป็นโรคที่เกี่ยวข้องหรือส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจ เช่น การรักษาอาการผีเข้าคนبوبเข้าคน แก่หุ่นหนัง มะเร็ง ตาบอดมองไม่เห็น เป็นต้น ใช้วิธีการเสกหรือเป่าคาก้าในบริเวณที่เป็น ซึ่งสอดคล้องกับ อุษา กลิ่นหอม (2544: 83) ได้กล่าวถึงคากาก้ากับยาที่ใช้ในตำรับยาว่า มีวัตถุประสงค์ที่ช่วยจัดระเบียบทางจิตใจของทั้งหมอและผู้ป่วยให้สงบ มีสมาธิ อีกทั้งยังช่วยสร้างศรัทธาให้แก่ผู้ป่วย อาจช่วยทำให้อาการเจ็บป่วยได้ส่วนหนึ่ง

ตัวอย่างคากาก้ากับยาที่ปรากฏในเอกสารโบราณตำรายาฯ ใบลานผูกที่ 1 ลานที่ 2 หน้า 2 ซึ่งกล่าวถึงการรักษาตาบอด มองไม่เห็น คือให้เอากะเทียม ขิง อย่างละ 7 ผสมกับน้ำหอมแก้ว แล้วใส่ลงไปในเปลือกไข่ ออก

มาสูด 7 คาบ (คราว, ครั้ง, เวลา) และต้องกล่าวคาถากำกับว่า โอม อิติปิโส
สวหาเยะ ดังข้อความ

“ยาบอด เอาเทียม 7 งาม ชิง 7 กีบ น้ำหอมแก้วเป็นน้ำใส่
เปลือกไข่ตั้งเท่าฮ้อนดีแล้วฯ เอาออกมาสูด 7 คาบ ว่า โอม อิติปิโส
สวหาเยะ ดีแลฯ”

3.2 ภูมิปัญญาด้านภาษา

จากการศึกษาพบว่า ภาษาที่ใช้ในการบันทึกการรักษาโรคของหมอ
พื้นบ้าน จะใช้ภาษาพูดท้องถิ่นคือภาษาถิ่นอีสานที่เป็นภาษาง่ายๆ ที่ใช้
พูดคุยหรือติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวัน ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับภาษาไทย
กลางปัจจุบันแล้วพบว่า คำภาษาถิ่นที่พบมีทั้งคำที่ใช้เรียกชื่อโรค/อาการ
ของโรค ชื่อสมุนไพร ชื่อสัตว์ที่เป็นส่วนประกอบในตัวยา รวมถึงคำกริยาที่
ไม่ปรากฏว่ามีการใช้สื่อสารโดยทั่วไปเท่าไรแล้ว เช่นคำว่า สนอย หมายถึง
สั๊กหนอย/เล็กน้อย, ดอม หมายถึง ด้วย, ต่าแล้วตอง หมายถึง ต่าแล้วรอง
เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า ในการปรุงยามีการกำหนดมาตราในการชั่งตวง
หรือวัดปริมาณ ซึ่งในปัจจุบันไม่ได้ใช้มาตราเหล่านี้แล้ว เช่น มาตราสำหรับ
ชั่งยา กำ 1 หมายถึง 1 กำมือ, ฮ้อย 1 หมายถึง 100 อัน/ชิ้น หรือมาตรา
สำหรับตวงยา เช่น 3 หยาด หมายถึง 3 หยด, 1 บวย หมายถึง 1 กระบวย,
ฟายมือ หมายถึง อึ่งมือ เป็นต้น ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการศึกษาเกี่ยวกับการ
ใช้ภาษาในเอกสารโบราณตำรายาฯ นี้ทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาของผู้คนใน
อดีตผ่านภาษาได้อีกทางหนึ่ง

สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาเก็บรวบรวมคำศัพท์และจัดหมวดหมู่คำศัพท์ที่เป็นชื่อ
โรคและอาการของโรคดังปรากฏในผลการวิจัย นอกจากจะได้รับองค์ความ
รู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการตั้งชื่อโรคของคนสมัยก่อน ที่พบว่าองค์ประกอบทาง
ความหมายที่นำมาใช้ในการประกอบเป็นคำเรียกชื่อ มี 3 ลักษณะ อันได้แก่

การกล่าวถึงอวัยวะที่เกิดโรค สาเหตุของการเกิดโรค และคำแสดงอาการของโรค ซึ่งวิธีการสร้างคำด้วยการประสมคำตามลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเรียบง่ายในการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสารให้สามารถเข้าใจได้ง่าย คือเมื่อได้ยินชื่อแล้วก็เข้าใจถึงลักษณะอาการของโรคได้ทันที ซึ่งแตกต่างจากชื่อที่ใช้เรียกโรคในปัจจุบันที่อ้างอิงจากศัพท์ทางการแพทย์สมัยใหม่ที่มีมากเป็นคำจากภาษาต่างประเทศที่ไม่อาจเข้าใจได้ทันที นอกจากนี้ก็ยังพบว่าตำรายาอีสานได้บันทึกเกี่ยวกับวิธีการรักษาโรคหรืออาการต่างๆ โดยกล่าวถึงชื่อโรค อาการของโรค (บางโรค อาจไม่ละเอียดเท่าที่ควร) วิธีการรักษา โดยใช้ตำรับยาสมุนไพร ที่ประกอบด้วยสมุนไพรทั้งที่เป็นพืชสัตว์ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ วิธีการเตรียมยา/ปรุงยา และวิธีการใช้ยา การใช้คาถากำกับขณะรักษา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเป็นการปริวรรตจากเอกสารโบราณซึ่งอาจเห็นได้ไม่ชัดเจนในบางคำ และเนื่องจากตำรับยานี้เป็นของชาวบ้าน อักษรวิธีที่ถูกถ่ายทอดโดยการจารลงในใบลานบางแห่งจึงไม่ถูกต้องตามหลักภาษา ทำให้ไม่สามารถอ่านเพื่อแปลความให้เข้าใจได้ทั้งหมด นับเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งในการศึกษาครั้งนี้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2552. **พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักกิจการโรงพยาบาลองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.
- กฤษฎา ศรีธรรมา และคณะ, 2562. “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาโบราณ.” **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ว.มร.ม.** 3(2): 13-19.
- กองคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านไทย, (2562). **คู่มือประกอบการรับรองหมอพื้นบ้าน ตามระเบียบกระทรวงสาธารณสุข ว่าด้วยการรับรองหมอพื้นบ้าน พ.ศ. 2562**. นนทบุรี: พีเอ็นเอส ครีเอชั่น.
- กัณฑ์วีร์ วิวัฒน์พานิชย์ และภัทราพร ตั้งสุฤทัย (บรรณาธิการ), 2542. **รวมบทความการประชุมสัมมนาวิชาการ เรื่อง ผักพื้นบ้านและอาหารพื้นเมือง**. นนทบุรี: สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข.
- คณะกรรมการจัดทำตำราอ้างอิงยาสมุนไพรไทย ในคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย, 2551. **ตำราอ้างอิงยาสมุนไพรไทย เล่ม 1 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลสมัยที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ชยันต์ พิเชียรสุนทร และวิเชียร จีรวงศ์, 2556. **คู่มือเภสัชกรรมแผนไทย เล่ม 1 น้ำกระสายยา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ทิพย์วารี สงนอก, 2559. “ภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับตำรายาพื้นบ้าน.” ใน **โครงการประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ “ราชภัฏวิจัยครั้งที่ 4” กลุ่มมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์** (หน้า 176-178). บุรีรัมย์: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, 22-24 พฤศจิกายน.
- นิจศิริ เรืองรังสี และธวัชชัย มังคละคุปต์, 2547. **สมุนไพรไทย เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: บี เฮลท์ดี.
- ผ่องพิมล ดาศรี และคณะ, 2564. “การปริวรรตและวิเคราะห์เครื่องยาสมุนไพรในคัมภีร์สรรพลักษณะ สรรพคุณ แลมหพิภักดิ์ และจำแนกตามเภสัชวัตถุในเภสัชกรรมไทย.” **วารสารเวชบันทึกศิริราช** 13 (1): 2-10.
- มูลนิธิมหาวิทยาลัยมหิดล, 2548. **สารานุกรมสมุนไพร เล่ม 5 สมุนไพรพื้นบ้านอีสาน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหาวิทยาลัยมหิดล.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 14**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- รัตนา จันท์เทว และคณะ, 2547. **รายงานการวิจัย การปริวรรตโบราณอีสาน: ตำรายา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.

ราชันย์ ภูมา, 2559. สารานุกรมพืชในประเทศไทย (ฉบับย่อ) เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุ 60 พรรษา. กรุงเทพฯ: กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช สำนักวิจัยการอนุรักษ์ป่าไม้และพันธุ์พืช สำนักงานหอพรรณไม้.

วิทย์ เทียงบุรณธรรม, 2542. พจนานุกรมสมุนไพรไทย. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.

สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2547. คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการโรงพยาบาลองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.

_____, 2554. บัญชียาจากสมุนไพร พ.ศ. 2554 ตามประกาศคณะกรรมการพัฒนาระบบยาแห่งชาติเรื่องบัญชียาหลักแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2554. พิมพ์ครั้งที่ 2. สำนักงานกิจการโรงพยาบาลองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.

สถาบันวิจัยวลัยรุกเขษ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2544. พรรณไม้พื้นบ้านอีสาน เล่ม 1. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2560. พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. 2559 เนื่องในโอกาสมหามงคลเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติครบ 70 ปี 9 มิถุนายน 2559. นนทบุรี: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

สุจิน คุจาวณิช, 2535. “การปรับบทบาทของหมอพื้นบ้านในชุมชนไทยลาวจังหวัดนครพนม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.

เสาวนีย์ กุลสมบูรณ์ และรุจิราภรณ์ อรรณัฐ, 2548. ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านอีสาน. นนทบุรี: กลุ่มงานการแพทย์พื้นบ้านไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข.

อัญชลี สิงห์น้อย, 2546. เอกสารคำสอนภาษาและวัฒนธรรม. พิษณุโลก: สาขาวิชาภาษาศาสตร์ภาควิชาภาษา มหาวิทยาลัยนเรศวร.

อุบล มณีกุล และกมลภักดิ์ สำราญจิตร, ม.ป.ป. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป. นนทบุรี: กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข.

อุษา กลั่นหอม, 2552. การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีใช้หมากไม้. กรุงเทพฯ: อุษาการพิมพ์.

เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2546. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข, 2565. **รายชื่อโรค**. ค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2565, จาก www.ddc.moph.go.th

กองประกอบโรคศิลปะ สำนักงานกระทรวงสาธารณสุข, 2565. **ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม**. ค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2565, จาก <http://samunpri.com/modules.php?name=Pasat1>

คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2565. **ฐานข้อมูลเครื่องยาสมุนไพร**. ค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2565, จาก <https://apps.phar.ubu.ac.th/thaicrudedrug/main.php>

เมดไทย, 2565. **รายชื่อโรค อาการ และภาวะต่าง ๆ**. ค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2565, จาก <http://medthai.com>

สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key information)

โบสี เพชรฤทธิ์, 2565. หมอยาพื้นบ้าน อำเภอร่อนคร จังหวัดนครพนม. สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม. พรหมมา จันทะแสน, 2565. หมอยาพื้นบ้าน อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครพนม. สัมภาษณ์, 12 ธันวาคม.

ราชันย์ นิลวรรณภา, 2565. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นักวิชาการด้านภาษาอีสานโบราณ. สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม.

